

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/29.209586>**Надія СКРИПНИК,**

orcid.org/0000-0002-6847-200X

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри української філології

КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

(Вінниця, Україна) Nadiyvnuia@gmail.com

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ СКЛАДНИКАМИ РЕЦЕПТИВНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Нині для викладача важливим завданням на заняттях із лінгводидактичних дисциплін є моделювання реальних ситуацій спілкування. Йдеться про необхідність принципового переходу від традиційної освітньої практики до пошуку специфічно нових форм викладання, які лежать в основі компетентнісного підходу. Мета нашої розвідки – вказати на необхідність формування мовленнєвої компетентності студентів-словесників із урахуванням умінь та навичок реалізації видів рецептивної мовленнєвої діяльності. Обрана тема дослідження є актуальною, оскільки формування мовленнєвої компетентності – це невід’ємна частина професійно орієнтованої комунікативно-мовленнєвої діяльності й потребує постійного вдосконалення та вираження мовлення особистості. Уточнено розуміння і сутність поняття «рецептивні види мовленнєвої діяльності», «мовленнєва компетентність», «аудіювання», «читання», викладено власні погляди на перераховані визначення та перспективи подальших наукових досліджень. Перед викладачами постає завдання сформулювати у студентів-філологів відповідні мовленнєві компетенції у читанні й аудіюванні (слуханні). Складниками рецептивного виду мовленнєвої діяльності є читання й слухання, саме на їх розвитку, удосконаленні і буде зосереджене наше дослідження. З’ясовано, які види читання та аудіювання, а також вправи і завдання можна виконувати на заняттях для удосконалення рецептивних видів мовленнєвої діяльності. Методологію статті становить система загальнонаукових та загальнододаткових методів дослідження. Використано метод системного аналізу, синтезу, діяльнісний, метод спостереження, метод вправ тощо. Можна зробити висновок, що для ефективного вирішення питання підвищення рівня вираження і професійної діяльності майбутніх учителів української мови поставлена проблема має розглядатися як комплексна (усі види мовленнєвої діяльності тісно пов’язані між собою), адже неможливо покращити професійно орієнтовану мовленнєву компетентність загалом, працюючи лише над одним-двома її видами.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, рецептивні види мовленнєвої діяльності, аудіювання, читання, вища освіта, професійне мовлення.

Nadiia SKRYPNYK,

orcid.org/0000-0002-6847-200X

Candidate of Philological Science,

Head of Ukrainian Philology Department

of Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College

(Vinnytsia, Ukraine) Nadiyvnuia@gmail.com

FORMATION OF STUDENTS-PHILOLOGISTS' SPEECH COMPETENCE WITH COMPONENTS OF RECEPTIVE SPEECH ACTIVITIES

Today for the teacher modelling an actual communication situation is an important task in classes in linguistics. It is about the need for a fundamental shift from traditional educational practice to finding specifically new forms of teaching that underlie the competency approach. The purpose of our research is to point out the need to develop students-philologists' speech competence, taking into account the abilities and skills of realization of types of receptive speech activity. The chosen topic of study is relevant because the formation of speech competence is an integral part of professionally oriented communication and speech activity and requires constant improvement and expression of personality speech. The understanding and essence of the concept "receptive types of speech activity", "speech competence", "listening", "reading" are clarified, own views on the above definitions and prospects of further scientific researches are stated. Teachers have the task of forming students-philologists' language competences of reading and listening (listening). The components of the receptive kind of speech activity are reading and listening, it is on their development, improvement our research will be focused. Find out what kinds of reading and listening, as well as exercises and tasks you can do in a classroom to improve your receptive speech activity. The methodology of the article is a system of general scientific and complementary research methods. The methods of system analysis, synthesis, activity, method of observation, method of exercise, etc. were used. It can be concluded that in order to effectively solve the problem of improving the level of expression and professional activity of future teachers of Ukrainian language, the problem posed should be considered as complex (all types of speech activity are closely interrelated), since it is impossible to improve professionally-oriented speech competence as a whole by working only over one or two of its species.

Key words: speech competence, receptive types of speech activity, listening, reading, higher education, professional speech.

Постановка проблеми. Особлива увага у вищій освіті нині приділяється розвитку мовленнєвих здібностей особистості. Аналізуючи знання, уміння та навички майбутніх учителів-філологів, ми можемо зазначити, що їхня мовленнєва компетенція потребує значного поліпшення. Мовленнєва діяльність людини включає мову й мовлення як внутрішні засоби й способи її реалізації (Зимняя, 1989: 123–124). Найбільш необхідними для удосконалення мовленнєвої компетентності студентів у освітньому процесі є оволодіння компетенціями, вміннями й навичками в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання та письма).

Мовознавець Т. Донченко зауважує, що розвиненій мовній особистості повинна бути притаманна здатність до повноцінного спілкування в різних типах і стилях мовлення за допомогою мовних засобів; вона повинна опанувати основні види мовленнєвої діяльності, а також комунікативну компетенцію, яка і вважається базою мовленнєвого розвитку студента (Донченко, 2006: 4). У нашій розвідці ми зосередимося на вдосконаленні рецептивних видів мовленнєвої діяльності, а саме аудіюванні та читанні. Варто звернути увагу й на те, що аудіювання та говоріння об'єднують одна матеріальна основа – звукова система мови, ці види мовленнєвої діяльності входять до усного мовлення. Матеріальною основою читання і письма, які належать до писемного мовлення, є графічна система мови (Ніколаєва, 1999: 2). Зазначимо, що під час аудіювання і читання учасники освітнього процесу одержують мовленнєву інформацію, одночасно її сприймають і розуміють мовлення та думки співрозмовників.

Аналіз досліджень. Питання розвитку мовлення в різні періоди становлення особистості розглядали О. Біляєв, М. Вашуленко, Т. Ладиженська, М. Львов, В. Мельничайко, М. Рождественський, М. Стельмахович, О. Текучов та інші. А формування мовленнєвих умінь і навичок було об'єктом дослідження у працях: Н. Голуб, М. Вашуленка, В. Ващенко, О. Горошкіної, С. Єрмоленко, Т. Донченко, С. Караман, К. Климової, О. Кучерук, С. Ніколаєвої, Л. Мацько, М. Пентилок, І. Хом'яка та багатьох інших сучасних лінгводидактів. Проблемі аудіювання та читання приділяли увагу такі методисти: Є. Азімов, Г. Архипова, Л. Архипова, Н. Бабич (Бабич, 2003), Г. Бакушева, М. Баранов (Баранов, 1990), Б. Біляєв (Біляєв, 1995), Г. Дідук-Ступ'як (Дідук-Ступ'як, 2016), В. Зінченко, Г. Іваницька, Т. Ладиженська, С. Цінько (Цінько, 2000), Г. Чистякова, Г. Шелехова (Шелехова 2005), А. Щукін та ін.

Мета статті – вказати на необхідність формування мовленнєвої компетентності студентів-словесників із урахуванням умінь та навичок реалізації видів рецептивної мовленнєвої діяльності.

Методологію розвідки становить система загальнонаукових та загальнодоповнюючих методів дослідження. Використано метод системного аналізу, синтезу, діяльнісний, метод спостереження, метод вправ, тести тощо.

Виклад основного матеріалу. Рівень професійно орієнтованої комунікативно-мовленнєвої компетентності студентів-філологів значною мірою залежить від рівня компетенції в усіх видах мовленнєвої діяльності (читання, аудіювання, говоріння, письма), а, зокрема, і від володіння рецептивними видами, а саме аудіюванням і читанням. Варто зосередити увагу студентів на тому, що аудіювання є основою спілкування, а читання – ключовим засобом збагачення та удосконалення професійного словникового запасу.

Нині чимало науково-методичних робіт присвячено визначенню й уточненню понять мовленнєвої компетентності. Більшість із них виходить із положень І. Зимньої про мову як систему знаків для передачі змісту, якими користується окремий суб'єкт для формування і формулювання думки, беручи цим самим участь у процесі мовлення (Зимняя, 2004). Як бачимо, мовленнєва компетентність охоплює мовну компетентність і є ширшим поняттям. Сформувати та удосконалити мовленнєву компетентність можна тільки завдяки постійній та поступовій підготовчій роботі, яка здійснюється на лінгвопедагогічних заняттях, а починає мовленнєва компетентність формуватися ще в школі на заняттях із розвитку зв'язного мовлення, а згодом цей процес продовжується в університеті.

Ефективність формування мовно-мовленнєвої особистості студента не можлива без оволодіння ним основними видами мовленнєвої діяльності. Матеріальною основою рецептивної мовленнєвої діяльності є звукова система мови. *Аудіювання* (слухання і розуміння) – це розуміння промови, яку людина сприймає на слух. Без нього, як і без інших видів, неможливе формування мовленнєвої компетенції. Такий вид мовленнєвої компетенції дає можливість опанувати ритм та правильність вимови і впливає на увиразнення мовлення. Тому навчання аудіювання є необхідним під час вивчення українськомовних дисциплін.

Психологічні основи зв'язного мовлення висвітлені Б. Баєвим, Л. Виготським, Г. Костюком, І. Синицею та іншими науковцями. На переконання психолінгвістів для успішного здійснення аудіювання потрібно бути уважним, уміти швидко

актуалізувати весь попередній мовленнєвий та інформаційний досвід, концентрувати увагу на змісті висловлення за мінімального контролю за його мовною формою, мати треновану короткочасну й розвинену довготривалу пам'ять, здатність результативно працювати у визначених часових межах. Продуктом аудіювання й читання є розуміння прослуханого або прочитаного. Психологи стверджують, що під час слухання й читання відбуваються такі основні процеси, як: розпізнавання мовленнєвих одиниць, їх смислова обробка і на цій основі – розуміння мовлення (Баранов, 1990: 266–269).

Подібність аудіювання і читання полягає в тому, що вони слугують для сприймання інформації. У лінгвістичному відношенні ці види мовленнєвої діяльності спираються на розпізнавальну функцію мовного знаку, і зусилля реципієнта розуміти мовлення на слух і під час читання існує автономно в плані синхронії (Азимов, Щукин, 2009: 84–87, 120–121). Останнім часом із розвитком інноваційних технологій, зокрема комп'ютерних, аудіювання як джерело інформації посідає особливе місце в соціально-культурному, професійно орієнтованому формуванні особистості.

Під час проведення занять з лінгводидактичних дисциплін ми використовуємо для навчання студентів аудіювання подібні завдання: Текст для розвитку навичок аудіювання *Український віночок*.

Зразок. Своєрідним жіночим оберегом в Україні завжди був віночок. І сьогодні, як і в давнину, з раннього дитинства кожна дівчинка вчиться виплітати квіткові віночки. Їх виплітали з різного зілля від весни й до пізньої осені. Найпершими були віночки з маленьких квіточок «сто грудок», які на вигляд нагадують маленькі ромашки. За тим виплітали їх із цвіту кульбаби. Улітку – із набору різних квітів. А останнім у році був віночок із золотистого кленового листа. Кожний віночок служив не тільки окрасою голови дівчини, він був «знахарем душі», бо в ньому чаклунська сила, що і біль знімає, і волосся береже.

Існує багато різновидів українського віночка, кожен з яких мав своє призначення. Серед розмаїтості вінків особливе місце належить «вінку кохання». Право виплітати його мали дівчата віком від 13 років і до заміжжя.

Основу такого вінка складають ромашки – символ юності, доброти і ніжності. Поміж ромашками влітають цвіт яблуні і вишні. Над чолом – квітуче гроно калини. Поміж квітами влітаються вусики хмелю – символу гнучкості і розуму.

*«Вінок надії» виплітають дівчата, яким не поталанило у коханні, або для того, щоб признатися в ньому нерішучому парубкові. А в'язали вінок з волошок і польового маку. **Волошка** – символ простоти і ніжності, мак вселяє надію. Вважали, що любов прийде сама, коли такий вінок дівчина власноруч одягне на голову своєму обранцеві.*

«Вінок відданості» виплітають з любистку і волошок. Основою вінка є волошки, а поміж ними влітають квітучий любисток. Колись дівчата дарували вінки з любистку і волошок коханим у хвилю розлуки. І возив козак такий засушений вінок у шовковій хустці коло серця у далеких світах. Але скільки б не носила його недоля по світу, він твердо знав, що його чекають, про нього пам'ятають, його кохають...

«Клечальний вінок» виплітають тільки з полину за тиждень до Зелених Свят. Є оберегом дівчат від нечистої сили, в тому числі від русалок у часи їх «Великодня», тобто від Зеленого четверга до неділі.

Полин береже людину від навроків, недобрих очей. Маленькі дівчатка влітають полин у косицю. Жінки носять його у пазусі під сорочкою. Полин кладуть на порогах і підвіконнях.

Полиновий вінок після Зелених Свят підвішують над дверима, де він висить усю зиму. Використовують як ліки.

До віночка вліталося багато різних квітів: деревій, безсмертник, любисток, волошка, ромашка, цвіт (ягоди) калини, барвінок...

Усього у повному українському вінку двадцять квіток (За М. Крищуком).

Тестові завдання

1. Які функції виконує український віночок?

а) є оберегом; б) тільки прикрасою; в) ніяких функцій.

2. Чому український віночок називають «знахарем душі»?

а) він дуже припадає дівчатам до душі; б) у ньому є чаклунська сила, що і біль знімає, і волосся береже; в) передавав риси характеру.

3. Який віночок був найпершим?

а) із кульбаби; б) із маленьких квіточок «сто грудок»; в) із золотистого кленового листа.

4. Про які спеціальні віночки розповідається у тексті?

а) віночки чесності, правдивості, краси; б) віночки кохання, надії, відданості, клечальні; в) вінки краси, відданості, розлуки, чернечий.

5. «Вінок кохання» мали право виплітати дівчата...

а) віком від 13 років і до заміжжя; б) віком від 5 до 10 років; в) лише одружені.

6. Основою «вінка відданості» є:

а) любисток; б) полин; в) волошки.

7. Коли виплітають «кличальний вінок»?

а) за тиждень до Зелених Свят; б) на Івана Купала; в) на Великдень.

8. Скільки квіток у повному українському вінку?

а) 11; б) 20; в) 9.

Перспективне завдання: виписати з тексту слова і словосполучення, які розкривають функції квітів у вінку. Наприклад: ромашки – символ юності, доброти ніжності; хміль – символ гнучкості і розуму.

Завдання. Дібрати невеликий текст (обсягом 8–10 речень), самостійно скласти 4–5 тестових запитань для аудіювання, визначивши з-поміж них запитання для аудіювання глобального, детального і критичного.

Розвиток навичок читання суттєво впливає на говоріння, адже чим більше читають студенти, тим краще вони оволодівають структурою речення, збільшують свій словниковий запас. Під час читання перед студентами обов'язково повинна бути поставлена конкретна мета, лише тоді вони будуть читати усвідомлено, засвоювати щось нове, інакше читання буде просто механічним. Тому ми звертаємо увагу на те, щоб учасники освітнього процесу ознайомилися із загальним змістом тексту, вчимо виокремлювати основне та другорядне. Читання реалізується в стадіях перцептивної та смислової переробки. На *першій стадії* здійснюється сприймання графічних знаків за рахунок оперативного механізму, а за допомогою внутрішнього промовляння відбувається відтворення слухо-моторних образів слів. *Друга стадія* характеризується включенням мисленнєво-мнемічної діяльності з декодування графічних сигналів і ймовірнісним прогнозуванням на рівні смислової здогадки (Елисеєва, 2003: 7).

Зауважимо, що читання – це творчий процес; один із видів рецептивної мовленнєвої діяльності, основними компонентами якого є сприйняття тексту й активна переробка інформації, а також це вміння осмислювати прочитане (визначати логіку, структуру висловлення, робити висновки і формулювати їх своїми словами, критично оцінювати одержану інформацію, сприймати її та використовувати у відповідних життєвих ситуаціях тощо). Під час спілкування дуже важливо будувати свої висловлення з урахуванням мовленнєвої ситуації та дбати про те, щоб мовлення було змістовним, послідовним, багатим, точним, виразним, доречним, правильним.

Для розвитку навичок читання ми використовуємо на практичних заняттях із «Методики навчання української мови» такі вправи:

Завдання. Прочитайте текст (легенда: «Калина-дівчина») мовчки. Які види читання ви знаєте? Доберіть заголовки до частин тексту й запишіть їх. Які ви знаєте вимоги до читання?

Завдання. Доберіть текст (підручники, посібники). Прочитайте. Поділіть його на частини. Складіть план і запишіть. Перекажіть зміст тексту за планом.

Завдання. Читання вголос тексту про барвінок (тільки діалог читається за особами). Окреслюємо ситуації спілкування. Уявіть ситуацію: Вам потрібно розповісти учням, наприклад 5-го класу, про барвінок і те, як саме він отримав своє ім'я. Побудуйте свій діалог на основі прочитаного тексту, визначивши обов'язкових дійових осіб. Таким чином, ваш діалог буде доречним у ситуації: «Мовець – смілива, але скромна квітка без імені». «Адресат мовлення – Фея (Весна, Чаклунка)». «Мета – звертання до Феї з проханням дати йому ім'я». «Місце спілкування – весняний (осінній) ліс».

Передтекстові завдання для читання мають підготувати студента-словесника до сприйняття нової інформації та удосконалити вже набуті знання. Для цього можна запропонувати завдання такого типу: встановити відповідність між словами та їхнім значенням; запам'ятати значення слів та виразів із тексту; з'ясувати значення наведених слів за допомогою словника; на місці пропусків поставити слова з довідки у правильній формі; визначити, яке з поданих слів є головним у тематичному ряді слів.

Притекстові вправи повинні вказувати на те, на що потрібно буде звернути увагу під час прочитання тексту, наприклад: зверніть увагу на правопис виділених слів; зверніть увагу на правопис числівників у тексті; зверніть увагу на наголошування виділених слів.

За допомогою післятекстових завдань можна перевірити і те, як студент-філолог зрозумів прочитане, і те, як засвоїв лексичний та граматичний матеріал, наприклад: підкреслити нові слова у вказаних реченнях; пояснити певний вислів; віднайти у тексті синоніми до слів; дібрати з тексту антоніми до наведених слів; відшукати у тексті певні лексико-семантичні групи; вставити пропущені літери; назвати, з яких слів утворено складні слова; дібрати спільнокореневі слова; перефразувати речення. Від поданих іменників утворити прикметники.

Висновки. Отже, слово – це робочий інструмент мовознавця, мовлення – компонент його

професійної майстерності. Від правильності, точності, логічності, зв'язаності, переконливості, емоційності, доступності висловлень залежать ефективність педагога, результативність його роботи з учасниками освітнього процесу. Як стверджують науковці, мовна, мовленнєва підготовка випускників часто не відповідає вимогам сьогодення, тому на заняттях із лінгводидактичних дисциплін потрібно використовувати такі вправи і завдання, які сприятимуть увиразненню мовлення студентів, а різні види лінгвістичних експериментів дадуть змогу підвищити ефектив-

ність та результативність навчання української мови.

На нашу думку, формування професійного мовлення студентів-філологів – це безперервний процес, який важливо стимулювати на заняттях не лише з мовних, а і з фахових дисциплін, де студенти можуть постійно набувати мовленнєвої практики.

У перспективі вбачаємо дослідити методи, спрямовані на формування мовленнєвих знань і розвиток продуктивних видів мовленнєвої діяльності, а саме говоріння та письма.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азимов Э. Г., Щукин А. И. Новый словарь методических терминов (теория и практика обучения языкам). Москва : Изд-во «Икар», 2009. 448 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навчальний посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
3. Біляєв О. М. Культура мовлення вчителя-словесника. *Дивослово*. 1995. № 1. С. 38–44.
4. Дідук-Ступ'як Г. І. Різноманітні підходи до вивчення української мови при формуванні в учнів навичок аудіювання. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2016. № 10/11. С. 2–8.
5. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема. *Дивослово*. 2006. № 5. С. 2–6.
6. Елисеєва В. В. Лексикологія англійського мови : учебное пособие для вузов. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2003. 244 с.
7. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку. Москва : Рус. язык, 1989. 223 с.
8. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебник для вузов. Москва : Логос, 2004. 384 с.
9. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник / кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 1999. 320 с.
10. Методика преподавания русского языка / кол. авторов под ред. проф. М. Б. Баранова. Москва : Просвещение, 1990. 190 с.
11. Цінько С. В. Розвиток у п'ятикласників умінь аудіювання на уроках української мови : дис... канд. пед. наук : 13.00.02. АПН України; Інститут педагогіки. Київ, 2000. 248 с.
12. Шелехова Г. Використання вправ з аудіювання і читання на уроках рідної мови в 6 класі. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 4. С. 2–6.

REFERENCES

1. Azimov E. G., & Schukin A. I. (2009). *Novyyi slovar metodicheskikh terminov (teoriya i praktika obucheniya yazykam) [New dictionary of methodological terms (theory and practice of language teaching)]*. Moskva : Izd-vo "Ikar" [in Russian].
2. Babych N. D. (2003). *Praktychna stylistyka i kultura ukraïnskoi movy: navchalnij posibnyk [Practical stylistics and culture of the Ukrainian language: textbook]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
3. Biliaiev O. M. (1995). *Kultura movlennia vchytelia-slovesnyka [Teacher-philologist's speech culture]*. *Dyvoslovo – Dyvoslovo*, 1, 38–44 [in Ukrainian].
4. Diduk-Stupiyak, H. I. (2016). *Riznotypovi pidkhody do vyvchennia ukraïnskoi movy pry formuvanni v uchniv navychok audiiuvannia [Different approaches to the study of the Ukrainian language in the formation of students' listening skills]*. *Vyvchajemo ukraïnsku movu ta literaturu – Study the Ukrainian language and literature*, 10/11, 2–8 [in Ukrainian].
5. Donchenko T. (2006). *Movlennievi rozvytok yak naukovo-metodychna problema [Speech development as a scientific and methodological problem]*. *Dyvoslovo – Dyvoslovo*, 5, 2–6 [in Ukrainian].
6. Eliseeva V. V. (2003). *Leksikologiya angliyskogo yazyka: uchebnoye posobie dlya vuzov [Lexicology of the English language: textbook for universities]*. Sankt-Peterburg: SPbGU [in Russian].
7. Zimnyaya I. A. (1989). *Psihologiya obucheniya nerodnomu yazyku [The Psychology of Learning a Foreign Language]*. Moskva: Rus. yazyk [in Russian].
8. Zimnyaya I. A. (2004) *Pedagogicheskaya psihologiya: uchebnyk dlya vuzov [Educational Psychology: a textbook for universities]*. Moskva: Logos [in Russian].
9. Nikolaieva S. Yu. (Eds.) (1999). *Metodyka navchannia inozemnykh mov u serednikh navchalnykh zakladakh: pidruchnyk [Methods of teaching foreign languages in secondary schools: a textbook]*. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
10. Baranov M. B. (Eds.) (1990). *Metodyka prepodavaniya russkogo yazyka [Methods of teaching Russian]*. Moskva: Prosveschenie [in Russian].
11. Tsinko S. V. (2000). *Rozvytok u piyatyklasnykiv umin audiiuvannia na urokakh ukraïnskoi movy [Development of fifth-graders' listening skills in Ukrainian language lessons]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Shelekhova H. (2005) *Vykorystannia vprav z audiiuvannia i chytannia na urokakh ridnoi movy v 6 klasi [Using listening and reading exercises in native language lessons in 6th grade]*. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 4, 2–6 [in Ukrainian].